

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNUNA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

Ercüment SARIAY*

Öz

Türk demokrasi tarihinde Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun özel bir yeri vardır. Kanunun çıkarıldığı dönemin siyasal yapısı dikkate alındığında, öncesi ve sonrasındaki gelişmeler Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde, önemli kırılmalara yol açmış, siyasal yönetim anlayışı, muhalefetsiz bir tek parti iktidarına dönüşmüştür. Takrîr-i Sükûn Kanununa tarihsel açıdan bakıldığında farklı yaklaşımların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşımlar genel itibarıyla, ideolojik bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çalışma ideolojik yaklaşımlardan kaçınılarak, Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun demokrasi tarihindeki etkileri ve dönemin siyasal anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Said İsyanı, İstiklal Mahkemeleri, Takrîr-i Sükûn Kanunu.

Views on the Law on the Maintenance of Order

Abstract

In the history of Turkish democracy, Law On The Maintenance Of Order owns a distinguished place. When considered the political nature of the period in which the law was enacted, the developments before and after this law in the democratization process in Turkey, have led to major breaks, political management approach has turned into a one-party rule without opposition. When viewed from a historical perspective on Law On The Maintenance Of Order ,different approaches seem emerge. These approaches, in general terms, reflect the ideological perspective. Avoiding from the ideological approaches, the present study attempts to unearth the influences of Law On The Maintenance Of Order over the history of democracy and the political understanding of the era.

Keywords: Progressive Republican Party, Sheikh Said Rebellion, Independence Courts, Law On The Maintenance Of Order.

GİRİŞ

Türk demokrasi tarihinin köklerini son yüz elli yılda arayabiliriz. Tanzimat'la başlayan temel hak ve hürriyetlerdeki değişim giderek gelişerek, I. ve II. Meşrutiyet yönetimlerini doğurmuş, daha sonrasındaki gelişmeler de Cumhuriyet yönetimini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu tarihi süreçler yaşanırken, önemli kırılmalar da yaşanmıştır.

Osmanlı devleti yerine kurulan yeni Türk devleti temelde milli bir devlet anlayışını benimsemiştir.¹ Milli devlet aynı zamanda demokratik bir devlet yapısına ulaşmak istemişse de bunu tam olarak başaramamıştır. Demokratik devletin temel argümanlarından biri de siyasal partilerdir. Türk tarihinde II. Meşrutiyetle birlikte başlayan partili örgütlenmeler dönemi sancılı bir seyir izlemiştir. Partilerin öne sürdükleri siyasal görüşler, zaman zaman gerilimlere neden olmuştur. Bu gerilimlerin temelinde ise dönemin konjoktürel yapıları etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki iktidar muhalefet ilişkileri açısından bakıldığında demokratikleşme süreci gelgitlerle devam etmiş, zaman zaman ileri adımlar atılsa da bunlar yeterli olmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında TBMM'nin açılması, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, halifeliğin ilgâsı, 1921 ve 1924 anayasalarının kabulü, milli egemenlik ilkesinin benimsenmesi gibi inkılaplar, Türk demokrasisinin gelişmesi açısından önemli adımlardır. Ancak, tam demokrasiye geçiş çok partili siyasetle mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasal partisi Halk Fırkası'dır.² Daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası adını alacak olan bu parti, iktidar partisi olarak devleti yönetmeye başlamıştır. 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Partisine muhalefet eden bazı milletvekilleri bu partiden istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır.³ TCF'nin kurulmasından birkaç ay sonra meydana gelen Şeyh Sait isyanı Türkiye Cumhuriyeti için büyük bir tehdit oluşturmuş, TCF isyanla ilişkilendirilerek kapatılmıştır.⁴ TCF'nin kapatılmasında, inkılaplara karşı çıkanları susturmak amacıyla çıkarılan Takrîr-i Sükûn kanunu etkili olmuştur. Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun uygulanış biçimi zaman zaman tartışmalara yol açmış, bu kanunun Türkiye'nin demokratikleşme sürecini olumsuz etkilediği savı ileri sürülmüştür. Çalışmamız, Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun ortaya çıkışı, uygulanışı ve sonuçlarının Türk

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ YÖK Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (Atatürkçülük)*, YÖK Yayınları, Ankara 1997, s. 35-37.

² Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 106-107. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 259-260.

³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. : Yavuz Alagon), Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 74.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 197-201.

demokrasi tarihi içindeki yeri üzerinde durmayı amaçlamaktadır.

TAKRİR-İ SÛKÛN' A YOL AÇAN GELİŞMELER

1) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarından biri de ilk muhalefet hareketi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıdır. Bu fırkanın önemi daha önce silah arkadaşları olan ve Milli Mücadeleyi birlikte gerçekleştiren bir kadro tarafından kurulmasıdır. İstiklal Savaşı'nın kazanılmasından sonra ülkenin yeniden yapılandırılması konusunda izlenecek yolda, Milli Mücadeleyi gerçekleştiren bu kadro içerisinde görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreç dikkate alındığında Milli Mücadele kadrosunun bölünmesine yol açan ve bu kadro içinde muhalif bir fırkanın doğmasına neden olan üç temel nokta vardır: Cumhuriyet'in ilanı sonrasında yaşananlar; halifeliğin kaldırılması sırasında yaşananlar ve 1924 Anayasası'nın kabulü sırasında yaşananlar. Halk Fırkası'nın bölünmesine ve muhalif bir partinin kurulmasına neden olan olayların başlangıcı, Cumhuriyetin ilanı ile başlayan gelişmelerdir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, Halk Fırkası içinden farklı sesler yükselmeye başlamıştır. Bunlardan biri de Rauf Bey'dir. Bu çerçevede, Rauf Bey' in düşüncelerine bazı gazetelerde yer verilmiştir.⁵ Rauf Bey'in, *Vatan* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinin baş yazarları ile yapmış olduğu mülakat, 1 Kasım 1923 tarihinde basında yer almıştır. *Tevhid-i Efkâr*, 1 Teşrin-i sani 1339 ,tarihli nüshasında "Rauf Bey ile Cumhuriyet Meselesi Hakkında Mühim Bir Mülakat" başlığını atarken, *Vatan*, gazetesi aynı tarihli nüshasında "Sabık Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'le Mühim Bir Mülakat" başlığı altında Rauf Bey'in fikirlerine yer vermiştir. Rauf Bey ile gerçekleştirilen mülakatta öne çıkan ve eleştirilen husus, Rauf Bey'in Cumhuriyet meselesiyle ilgili sorulara verdiği cevaptır.⁶ Rauf Bey'in gazetelerdeki söylemleri, İsmet Paşa ve Halk Fırkasında rahatsızlığa yol açmıştır. Halk Fırkası Meclis Grubu, Rauf Bey'i basına verdiği demecini açıklamak üzere çağırmıştır. Rauf Bey, bunun üzerine 22 Kasım'da Halk Fırkası Grup toplantısına katılmıştır. Rauf Bey'den açıklanması istenen hususlar kısaca şöyledir:

⁵ *Vatan*, 1Teşrin-i sani 1339, s. 1-2; *Tevhid-i Efkâr*, 1Teşrin-i sani 1339, s. 1-2.

⁶ Rauf Bey'e Cumhuriyet meselesi hakkındaki düşüncesi şöyledir: "Meselenin Cumhuriyet kelimesi üzerinde tartışılması ve mütalaa edilmesi doğru değildir. Asıl önemli olan kuvvetini yalnız milletin oy ve takdirinden alarak başka hiçbir tesir ve kuvvetin karşısında eğilmeden, milleti ve memleketi refaha, saadete yükseltmektir. Bunu sağlayacak olan da bu hükümet tarzıdır. Bu esaslar baki kaldıkça isim değişikliği, hedef ve amacı değiştirmez. Cumhuriyet şeklinin ani bir surette ilan edilmesine gelince;...Cumhuriyetin bir günde ilan edilmesi halkça gayri mesul kişiler tarafından düzenlenmiş bir şeklin emri vaki şekilde kabul edildiği fikri ve endişesi halkta hâsıl oldu. Bu endişe pek tabii görülmelidir. Cumhuriyetin ani bir şekilde kabul edilmesinin hükümetçe zaruri görülen bir sebebi vardır. Şüphesiz meclis bu durumu millete anlatacaktır. Cumhuriyetin acele ilanının sebebinin meclis ve hükümet millete anlatmalı ve ispat etmelidir. "Tevhid-i Efkâr, 1 Teşrin-i sani1339 , s. 1-2; *Vatan*,1Teşrin-i sani 1339, s. 1-2.

Cumhuriyet idaresi Hâkimiyeti Milliye' ye dayandığına göre halkın endişe sebebi nedir? Cumhuriyet "Gayri Mesul Zevât" tarafından ilan edildiye "Gayri Mesul Zevât" kimdir?

Cumhuriyet'in ilan edilmesinde Cumhuriyet kelimesinin önem arz etmediğini söylemesinin sebebi nedir?⁷ Grup toplantısında yaptığı açıklama sırasında "Cumhuriyetçiyim" demesine rağmen; bunu beyanat verdiği sırada söylememesi, eleştirilen hususlardan birisidir. Halk Fırkası Grup toplantısında Rauf Bey, kendisine yöneltilen soruları tek tek cevaplandırmıştır. 22 Kasım 1923 günü yapılan ve sekiz saat süren bu toplantıda Rauf Bey, çok sıkıştırılmış ama sonunda kamuoyuna firkada bir ayrılık olmadığı açıklanarak toplantıya son verilmiştir.⁸ Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası Grup toplantısında yer almış; ancak konuşmacı olarak söz almamıştır. Cumhuriyet'in ilanı, Rauf Bey'in demeci ve Halk Fırkası Grup toplantısı hakkındaki görüşlerine olayın yaşandığı yıllarda sessiz kalmış, ancak Nutuk'ta bu konudaki düşüncelerini açıklamıştır.⁹ Yine Nutuk'ta Rauf Bey'i "en iyi hükümet biçimi hangisi" sorusuna verdiği cevaptan dolayı da eleştirmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurulma sürecine taşıyan gelişmelerden bir diğeri de halifelik kaldırılma sürecidir. Halifelik ile ilgili haberlerin arttığı ve artık herkes tarafından konuşulur hale geldiği olayların başlangıcı Akşam gazetesinin Halife Abdülmecit Efendi'nin istifa edeceği haberini yayımlamasıdır. İstifa haberinin etkisi ile endişeye kapılan Lütfi Fikri Bey, Halife'ye "Huzur-u Hazret-i Hilafetpenahi'ye Açık Arz" başlığı ile açık mektup yazmıştır.¹⁰ Lütfi Fikri ile aynı endişeleri taşıyanlardan biri olan Hüseyin Cahit (Yalçın) de halifenin istifa etmesi ile ilgili olacaklara değinerek, Lütfi Fikri gibi benzer konulara değinmiştir.¹¹ Hükümetin konuya müdahil olmasına neden olan olay ise, Hilafet ve İngiltere İslam Cemiyeti Reisi Ağa Han ve Emir Ali tarafından Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mektubun *İkdam*, *Tanin* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde yayımlanmasıdır.¹² Böylece hilafet tartışmaları farklı bir seyir izlemeye başlamıştır. 5 Aralık 1923 tarihinde *İkdam* gazetesi "Hilafet ve İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi"; *Tanin* "Hilafet Meselesine Dair"; 6 Aralık tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi "Hilafet Meselesi Hakkında Hint Müslümanlarının Fikri" başlığı ile haber yayımlamışlardır. Mektup, Halifelik makamının muhafaza edilmesi gerektiği düşüncesindedir.¹³ Hükümet bu mektubu içişlerine

⁷ *Vatan*, 23 Teşrin-i sani 1339, s. 1- 4.

⁸ *Vatan*, 28 Teşrin-i sani 1339, s. 1.; Yeşil, s. 124-130.

⁹ Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in: "Bence meseleyi, Cumhuriyet sözcüğü üzerinde görüşmek doğru değildir" sözlerini "Cumhuriyetin adını bile anmak istemiyor" şeklinde yorumlamıştır. Kemal Atatürk, *Nutuk* (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz) 1919-1927, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 555.

¹⁰ *Tanin*, 10 Teşrin-i sani 1339, s. 1.

¹¹ *Tanin*, 11 Teşrin-i sani 1339, s. 1.

¹² *İkdam*, 5 Kânunuevvel 1339, s. 1; *Tanin*, 5 Kânunuevvel 1339, s. 1; *Tevhid-i Efkâr*, 6 Kânunuevvel 1339, s. 1

¹³ *İkdam*, 5 Kânunuevvel 1339, s. 1; *Tanin*, 5 Kânunuevvel 1339, s. 1.

müdahale olarak değerlendirirken, esas problem, bu mektubun Ankara'da gönderilen makama ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayımlanması olmuştur.¹⁴

Hükümet, Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarının yayımlanmasının ardından 8 Aralık 1923 tarihinde Meclis'i gizli celsede toplayarak konuyu görüşmüştür. 8 Aralık 1923 tarihinde gerçekleşen gizli celsede Hıyanet-i Vataniye Kanununun Birinci Maddesi'nde değişiklik yapılmıştır. "*Saltanatın kaldırılmasına ve hükümlerlik ve hâkimiyet hakkının 'terkedilmez, bölünemez ve devredilemez' şeklinde, Türk halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde bulunduğu*" ilişkin 1 Kasım 1922 tarihli kararı; "*TBMM'nin hukukuna isyanı kapsayan sözle veya yazılı olarak veya eylem şeklinde muhalefet veya bozgunculuk veya yayında bulunan kimseler vatan haini sayılır*" şeklini almıştır. Burada "yayın" kelimesi vardır ki, kanunda yer alan şekliyle mektupların yayımlanması açıkça vatana hıyanet suçu sayılmaktadır. İsmet Paşa, konuşmasının devamında bu konuyu neden meclise taşıdıklarının açıklamasını yaptıktan sonra İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderilmesini teklif etmiştir.¹⁵ İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra söz alan Rauf Bey, Ağa Han ve Emir Ali'nin gönderdiği mektuplar ve bu mektupların İstanbul gazeteleri tarafından yayımlanması konusunda İsmet Paşa'ya hak verip onu desteklerken, itiraz ettiği konu İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesi olmuştur. Olayın çözümünde, İstiklal Mahkemesi'ne işi götürmeden önce yapılacak başka şeylerin olduğunu dile getiren Rauf Bey, kanunun Hıyanet-i Vataniye Kanunundan daha kuvvetli bir kanun olduğunu, bu kanunun da taklîbi hükümet kanunu olduğunu vurgulamıştır.¹⁶

Gizli celsede yapılan konuşmaların ardından Başvekîl İsmet Paşa'nın vermiş olduğu tahrîrin oylamasına geçilerek İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesine karar verilmiştir. Diğer önemli bir oylama ise, Antalya mebusu Rasih Bey'e İstanbul'a gidecek olan İstiklal Mahkemesi'nin yetki ve görevleri, faaliyet sahası konusunda bazı kanunların değiştirilmesi için verilen tahrîrdir. Yapılan uzun tartışmalar sonucu gerçekleştirilen oylamada tahrîr 89 kabuloyu, 63 ret oyu ve 6 çekimser oy ile kabul edilmiştir.¹⁷ Oylama yöntemi tayin-i esamî ile yapıldığından kimlerin evet ya da hayır oyunu verdiğini bilmemiz açısından önemlidir. Burada asıl önemli olan nokta, özellikle ret oyu veren bazı mebusların yaklaşık bir yıl sonra kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebusu olmalarıdır. Yine de ret oyu verenlerin çoğu Halk Fırkası içinde kalarak mebusluğuna devam etmiştir.¹⁸

¹⁴ Yeşil, a. g. e, s. 136.

¹⁵ TBMM, GZC, C. 4. D. 2. İ. 64, s. 314-317.

¹⁶ TBMM, ZC, C. 4, D. 2, İ. 64, s. 321, Rauf Bey'in konuşmasının tamamı için bkz: 317-322.

¹⁷ TBMM, GZC, C. 4, D. 2, İ. 65, s. 215.

¹⁸ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 137.

Halifelüğün kaldırılmasından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına kadar geçen sürede meydana gelen olaylar muhalefeti daha belirgin bir hale getirmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve Halifelüğün kaldırılması¹⁹ ile ortaya çıkan muhalefet daha sonra gelişen olaylarla birlikte, kısa sürede teşkilatlanarak partileşmiştir. Halifelüğün kaldırılmasından sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını hızlandıran gelişmelerden biri de anayasa görüşmeleridir. Anayasa görüşmeleri Halifelüğün kaldırılmasından hemen sonra 9 Mart'ta başlamıştır.²⁰ Meclis'e sunulan taslak 108 maddeden oluşmasına karşın yapılan bazı değişiklikler sonucunda 1924 Anayasası, 105 madde olarak kabul edilmiştir.

Sonuç itibarıyla Meclis tasarısı olduğu gibi kabul etmemiş, değişiklik yapmıştır. 1924 Anayasa görüşmelerinin bütününden ziyade daha çok Meclis tarafından karşı çıkılan maddeler üzerinde durmak gerekir. 1924 Anayasası'nda tartışılan ve Meclis'in reddettiği maddelerden biri 25. maddedir. Madde üzerinde konuşmalar ve yaşanan tartışmalar ardından maddenin oylamasına geçilmiştir. 24 Mart'ta maddenin tamamı için yapılan oylama sonucunda 2 kabul, 2 çekimser ve 126 ret oyu ile 25. madde Meclis tarafından kabul edilmemiştir.²¹ 25. maddenin reddedilmesi tek örnek değildir. Cumhurbaşkanı'nın görev süresi de tartışılan ve reddedilen maddelerden biridir. Meclis'e sunulan Anayasa teklifinin 31. maddesi Cumhurbaşkanı'nın görev süresini belirlemektedir.²² Meclis, bu maddeye de karşı çıkmıştır. Uzun tartışmaların ardından Cumhurbaşkanı'nın görev süresi "bir seçim dönemi", ortalama 4 yıla indirilmiştir. Bazı maddelerde Meclis'in (tasarıda hükümet ve Reis-i cumhura tanınmış haklar takrirlerde değişiklik yaparak) etkinliği artırılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce yaşanan gelişmeler mecliste eleştiride bulunan bir grubun varlığına işaret eder ve bu grubun içerisinde bir azınlık ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur.

1924 senesi içinde İsmet Paşa ve Hükümetine karşı duyulan rahatsızlıklar artarak devam etti. Musul sorunu, yurt dışına kaçan azınlıkların Türkiye'deki mallarına tekrar sahip olabilmeleri için mebusların devreye girmeleri, ülkeye gelen muhacirlerin yeterince desteklenmemeleri gibi konular kamuoyunda büyük tenkitlere yol açtı. Bu durum daha önce mecliste başlamış olan muhalefet hareketine yeni bir ivme kazandırdı. Muhalefetin oluşmasında ve partileşmesindeki temel neden, ül-

¹⁹ 20. Yüzyılın başlarında Hilafet hareketi ve Türkiye'deki yansımaları konusunda bkz. , Mim Kemal Öke, Hilafet Hareketleri, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2005. s. 64-211.

²⁰ TBMM, ZC, C. 7, D. 2, İ. 7, s. 213-233.

²¹ 25. Madde: Tasarıda: "Meclis seçimlerin yenilenmesine kendiliğinden karar verebileceği gibi, Reisi-cumhur da hükümetin görüşünü almak ve gerekçesini göstermek şartıyla buna karar verebilir" şeklindeydi. Yeşil, a. g. e. s. 141-143. ; Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 425.

²² Akyol, a. g. e. s. 430-431.

kenin diktatörlüğe doğru gittiği inancıydı.²³ Diğer bir neden de mecliste görüşülen kanunların mahiyetinden ziyade, kanunları çıkarmada izlenen yöntemdi. Aslında muhalefet devletin modernize edilmesi konusunda bazı farklılıklara rağmen, Mustafa Kemal Paşa'yla benzer görüşlere sahipti.²⁴ Ancak farklılıklar da yok değildi. İktidarla muhalefeti ayıran temel çizgilerden biri de toplumsal değişimlerde izlenecek siyasetti. Muhalefetin temel yaklaşımı; değişimin süratli ve devrimci bir zihniyetle değil evrimsel ve kademe kademe gerçekleşmesiydi. İktidar ise, modern toplumlar seviyesine ulaşmada, toplumda siyasi ve kültürel değişimin zorunlu olduğu, bu değişimin geçmişten (Osmanlı ıslahatından) farklı olarak dualizmi(ikiliği) yaşatmaya-cak radikal-köktenci önlemlerle yapılması ve istenilen noktaya toplum gelinceye kadar bu tarz inkılapların devam ettirilmesiydi.²⁵

TBMM'nin ikinci döneminin ilk toplantı yılı boyunca hükümete karşı muhalefet eksik olmamış, fakat Halk Fırkası içinde cılız bir ses olarak kalmıştır. Hatta bu parti içi muhalefet, 1924 Anayasasının tartışmalarında görüldüğü gibi, zaman zaman, hükümeti destekleyen kanada ağır basmıştır. Buna rağmen bir muhalefet partisinin kurulacağı söylentileri çok önceden başlamıştır.²⁶ Muhalefet önceleri kendisini Halk Fırkası'nın meclis grubundaki toplantılarında gösterdi. Sonraları meclis genel kurulunda da boy göstermeye başladı. Muhalefetin başını eski başvekil Rauf Bey çekiyordu. Rauf Bey ile CHF'nin ileri gelenlerinden İsmet Paşa arasında, Lozan görüşmelerinden itibaren sürüp gelen derin görüş ayrılıkları vardı. Bu arada Refet Paşa'nın (Bele) bir ara milletvekilliğinden istifa edip tekrar dönmesi yeni bir fırkanın kurulacağı söylentilerini güçlendirdi.²⁷ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının²⁸ oluşmasına yol açan siyasal olay, 20 Ekim 1924 günü Menteşe (Muğla) mebusu Esat Efendinin Mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Beye yönelttiği bir soru önergesidir. Bu önerge mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmelerinde görülen beceriksizlik ve yolsuzlukları eleştiriyordu. Bir hafta sonraki toplantıda bakanın verdiği yanıtı Meclis doyurucu bulmamış, "sual" "istizah"a(gensoru) çevrilmiştir. O gün Kazım Karabekir askeri görevinden istifa ederek Meclise katılmıştır.²⁹

TBMM'de beklenen fırtına paşaların ordudan istifa ederek siyasi yaşamı tercih

²³ Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1991, s. 137-138.

²⁴ Hakan Özoğlu, *Cumhuriyet'in Kuruluşunda İktidar Kavgası*, (Çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 117.

²⁵ Yeşil, a. g. e, s. 222.

²⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 100.

²⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 263.

²⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, Türk Siyasi hayatındaki yeri ve kapatılması hakkında geniş bilgi için bkz. Yeşil, a. g. e, s. 99-386. Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s. 180.

²⁹ Tunçay, a. g. e, s. 100.

etmeleri ile ko-ptu. Kazım Karabekir istifasında “Bir yıllık ordu komutanlığım zamanında gerek teftişlerim sonucu verdiğim raporlarımın, gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlenmesi için sunduğum tasarılarımın dikkate alınmadıklarını görmekte çok üzüntülüymüm. Üzerime düşen görevi mebus olarak daha vicdan rahatlığı ile yapacağıma tam bir kanım olduğundan ordu komutanlığından istifa ettiğimi bildiririm” demiştir. Mustafa Kemal Paşa bu olayı Rauf ve Adnan (Adivar) Beylerin bir tertibi olarak görmüştür.³⁰ Bu durum Mustafa Kemal Paşa’yı eski arkadaşları tarafından kurulmuş bir komployla karşı karşıya bulunduğuna inandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa komploya hızlı ve etkili tedbirler almakta gecikmedi.³¹ Mustafa Kemal Paşa bir “Paşalar Komplosu”ndan kuşkulananarak, kendisine bağlı komutanları Meclisten çekip ordu üstündeki denetimini pekiştirmiş, görevlerinden istifa eden Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da, devir ve teslim işlemlerini tamamlamadıkları gerekçesiyle meclise katılmalarını engellemiştir.³² Ancak neticede 17 Kasım 1924’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Fırkanın başkanı Kazım Karabekir Paşa, genel başkan yardımcıları, Dr. Adnan ve Rauf Bey, genel sekreteri Ali Fuat paşa oldu. Fırkanın meclis grubu 29 kişiydi.³³ TCF’nin 58 maddelik bir programı ve 64 maddelik bir tüzüğü vardı.³⁴ Program açısından söylenebilecek en belirgin şey partinin liberal, demokrat bir çizgiye yürümek istemesidir.³⁵

TCF’nin kurulması Halk Fırkası’ndaki bazı grupları rahatsız etti. Dolayısıyla onlar yeni partinin kuruluşunu pek hoş karşılamadılar. Özellikle parti adının içinde “Cumhuriyet” kelimesinin yer alışı ve programındaki “Parti düşünceye ve dini inançlara saygılıdır” sözü Mustafa Kemal’inde hoşuna gitmiyordu. “Cumhuriyet kelimesini söylemekten bile çekinenlerin, Cumhuriyet’i daha doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye cumhuriyet hem de “Terakkiperver Cumhuriyet” adını vermeleri, Atatürk’e göre inandırıcı değildi. Yeni partinin dini düşünce ve inanışlara saygılı olduğuna programında yer vermesi, yurt içindeki bilinçsizleri, cahilleri, boş inanç sahiplerini etkileyecek bir araç olarak değerlendiriyor; karşı devrimcilerin bundan yararlanarak: “Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize eski yasalar yeter. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müridler biz sizi koruyacağız; bizimle birlik

³⁰ Çavdar, a. g. e. s. 263.

³¹ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 73.

³² Tunçay, a. g. e. s. 101.

³³ Bu milletvekillerinden altısı; Rüşdü Paşa, Miralay Ayıcı Arif, İsmail Canpolat, Ahmet Şükrü Bey, Abidin Bey ve Halis Turgut Bey, İzmir suikast davasının uzantısı olarak Ankara İstiklal mahkemesi tarafından asılmışlardır. 13’ü ikinci meclisten sonra politika sahnesinden silinmişlerdir. Diğerleri ise 1939’dan sonra meclise yeniden dönebilmişlerdir.

³⁴ Yeni partinin programında yer alan(6. madde), “fırka efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkardır (dini fikir ve inançlara saygılıdır)” denilmektedir. Şeyh Sait İsyani’ndan sonra çıkarılan Takrir-i Sükun Kanununa dayanarak hükümet, partinin programındaki bu maddeyi gerekçe göstererek partiyi kapatmıştır.

³⁵ Partinin beyannamesi, programı ve nizamnamesi için bkz. :Yeşil, a. g. e. , s. 223-233; Tunçay, s. 370-381. Çavdar, a. g. e. s. 266.

olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in partisi halifelîği kaldırdı. Müslümanlığı zedeliyor. Sizi gavur yapacak, size şapka giydirecek"³⁶ diye propaganda yapmalarının, yeni partinin kurulmasından güç aldıkları ve çoğaldıkları söyleniyordu. Mustafa Kemal, bu durumdan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ileri gelenlerini sorumlu tutuyordu. Buna karşılık Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelenleri, Cumhuriyetin geliştirilmesini savunarak, batılı anlamda bir liberal-demokrasiyi benimsediklerini belirtiyorlardı. Bu süreçte zaman zaman muhalefette etkili olan TCF, İsmet Paşa Hükümeti'ni istifa ettirerek Fethi Bey Hükümeti'nin kurulmasını sağladı. İsmet Paşa Hükümeti'nin istifası muhalefet partisinin ilk başarısı olarak da değerlendirilebilir.

Ali Fuat Paşa anılarında, Fethi Bey hükümetinin kurulmasını "mu'tedillerin (ılımlıların) müfritlere (aşırıcılara) galebe etmesi" sonucuna bağlıyor.³⁷ 11 Aralık 1924'te Mustafa Kemal Paşa parlamentodaki muhalefete karşı tepkisini açıkça ilk kez ortaya koydu.³⁸ TCF, kısa sürede yurt içinde örgütlenmesini tamamlayarak seçimlere katılmak arzusunda idi. Ancak gelişmeler hiç de o yönde olmadı.

2. ŞEYH SAİT İSYANI

Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındaki çeşitli etnik grupların milliyetçi hareketleri 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren yükselmeye başlamıştır. Yunan, Sırp, Bulgar, Arnavut ve Arap milliyetçiliğinin yanı sıra Kürt milliyetçiliği hareketini de II. Mahmut dönemine kadar geriye götürmek mümkündür. Milliyetçiliğin giderek ivme kazandığı 19. Yüzyılda üç büyük Kürt ayaklanmasını görmekteyiz. Bunlardan birincisi vergilendirme olayları nedeniyle çıkan *Revanduz* ayaklanmasıdır. Diğerleri ise tarih sırasıyla *Bedirhan Bey* ve *Şeyh Beydullah* ayaklanmalarıdır. II. Abdülhamit döneminde sürekli sorun çıkaran Kürt aşiretlerini merkezi yönetimle özdeşleştirmek için bu aşiretlere bağlı köylülerden oluşan "*Hamidiye Alayları*" oluşturulmuştur.³⁹ II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı sıralarında da bazı Kürt dernekleri kurularak bağımsız bir Kürdistan devleti kurulması amaçlanmıştır. Ancak Milli Mücadele döneminde, bu derneklerin faaliyetleri çok da etkili olmamıştır.

Türkiye yakın tarihinin 1920'li ve 1930'lu yıllarıyla ilgili çok önemli bir konu, sürekli Kürt ayaklanmalarının yarattığı iç savaş benzeri durumdur. Özellikle iç politikaya yansımaları bakımından, bu ayaklanmalar, denebilir ki, Kurtuluş Savaşı kadar etkili olmuşlardır. 1972 yılında Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayınlanan bir askeri tarih araştırması, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*

³⁶ Aybars, a. g. e, s. 214.

³⁷ Aybars, a. g. e, s. 215. Ayrıca bkz. Çavdar, a. g. e, s. 268. Tunçay, a. g. e, s. 106-107.

³⁸ Zürcher, a. g. e, s. 90-94.

³⁹ Çavdar, a. g. e, s. 273.

(1924-1938), 18 ayaklanmayı kapsamaktadır.⁴⁰ Bu ayaklanmalardan biri olan Şeyh Sait Ayaklanması, yarattığı sonuçlar bakımından en önemlisidir. Çünkü Şeyh Sait⁴¹ ayaklanması Türk demokrasi tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan, Takrîr-i Sûkûn Kanunu'nun çıkarılmasına neden olmuştur. Şeyh Sait Ayaklanması'nın askeri yönü yüz gün içinde başlayıp bitmekle birlikte, doğurduğu sonuçlardaha uzun süreli gelişmelerle eklenmiştir.⁴² Şeyh Sait İsyanıyla ilgili olarak Ergün Aybars'ın genel değerlendirmesi şöyledir. "Şeyh Sait Ayaklanması, Doğu Anadolu bölgesinde 1843'ten beri çıkmış olan diğer ayaklanmalara benzemez. Hazırlanışı, uygulanışı ve sonuçları bakımından değişiklikler gösterir. O güne kadar çıkan ayaklanmaların kökeninde derebeylik ve yağma sebepleri yatarken; genç Cumhuriyet'e ve onun getirdiği, ilkelere karşı yapılan bu ayaklanma, feodal çıkarların devamı için bir yönüyle teokratik düzenin savunmasını yapmak, Hilafet'in yeniden kurulmasını sağlamak ve saltanat'ı geri getirmek, diğer yandan da bu hareketin içinde gizlenmiş olan, bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacını güden ve İngilizlerin tahrikiyle çıkmış tehlikeli bir ayaklanma idi".⁴³

13 Şubat 1925 Cuma günü, (şimdiki Bingöl ilinin bir ilçesi olan) Genç ilinin, Ergani ilçesinin, Eğil bucağının Piran köyünde, haklarında eşkiya diye tutuklama kararı bulunan, Şeyh Sait'in adamlarından on kişinin jandarmalara teslim olmayıp

⁴⁰ Genişbilgi için bkz. , Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, ATASE Ankara, 1972. Tunçay, a. g. e. s. 127.

⁴¹ Nakşibendi tarikatının büyüklerinden sayılan Şeyh Sait 1865 yıllarında doğmuştu. Şeyh Sait Elazığ vilayetinin Palu kazasındandı. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Hınıs'a gitmiş ve orada yerleşmişti. Bir taraftan din ilmi tahsil yaparken, babasının ölümü üzerine ailenin reisi oldu. Üç karısı beşi kız, beşi erkek on çocuğu vardı. Hayvancılıkla geçinen Şeyh çok zengindi. Yanında sadece çoban olarak 120'ye yakın adam besliyordu. Hınıs'a yerleşmesinde Palu'da sahip olduğu büyük koyun sürülerine yetecek kadar mera olmaması etken olmuştu. Şeyh Sait, her yıl Hınıs'ın ve bilhassa Şavşan nahiyesinin geniş meralarında yetiştirdiği on sürüye yakın hayvanları satmak için yüzlerce defa Halep'e gidip gelir koyunları orada satar, oradan mal satın alır yada, altınlarını heybesi içine doldurur, Hınıs'a dönerdi. Bu gezileri vasıtasıyla bütün havalıyı tanımış ve kendisini tanıttırmıştı. Bu Hınıs'la Halep arasındaki yollar üzerinde Şeyhi tanımayan hemen hemen yok gibiydi. Zenginliğin bir başka sebebi ailenin gayet akıllıca ve isabetli evlilikler yapması, kız alıp vermesidir. Bunların sonucu olarak Şeyh Sait'in sayede koyunlarının sayısı çoğalmamış, aynı zamanda nüfuzu da büyümüştür. Şeyh Sait basit bir Nakşibendi büyüğü olduğu halde bir çok Nakşibendi şeyhinden daha geniş ve daha yaygın bir nüfuzla sahipti. Gittikçe artan serveti, kendisine daha fazla nüfuz sağlıyordu. Feodal düzen içerisindeki ağalık sıfatıyla Kürtler üzerinde oldukça etkili idi. İsyanı tertip edenler bilhassa Zaza Kürtleri arasında büyük nüfuzu olması nedeniyle ömrünü rahat içinde geçirmiş; din,mezhep, siyaset ve hükümet ile alakası hiçbir zaman koyun sürülerinden daha fazla olmayan Şeyh Sait'i isyanın başına geçirmişlerdi. Bölgede o tarihlerdeki şeyhlik müessesesini sadece dini bir müessese olarak görmemek lazımdır. Şeyhler hekim kanun adamı, ruhani lider ve psikiyatrist işlevlerini de yerine getirmekteydiler. Bunun yanında Şeyhler tekkelerinde oturan müritlerinin getirdikleri hediyelerle geçinen yaşlı başlı kimseler değil; ata binen, silah ve kılıç kullanmakta usta vuruşkan, gözü pek derebeylerdi. Şeyh Sait de isyana başladığı zaman altmışını geçkin olmasına rağmen dinç görünüyordu. Geniş bilgi için bkz. Metin Toker, Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yayınları, Ankara, 1968. ; Hakan Kutlu, Şark İstiklal Mahkemesinde 1925-1927 Döneminde Takrîr-i Sûkun Kanununun Uygulanması, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2007, s. 70-71.

⁴² Tunçay, a. g. e. s. 128.

⁴³ Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, s. 376. ; Aybars, a. g. e. s. 217. ; Akşin, a. g. e. s. 181-183.

ateşle karşılık vermeleri ayaklanmayı başlatmıştır. Olaylar üç hafta boyunca ayaklanmacılar lehine gelişmiş, Şeyh Sait kuvvetleri 7 Martta Diyarbakırı kuşatmışlardır. Bu arada bazı birliklerini dağıtmışlar, Palu ilçesini ve Elazığ merkezini almışlardır. Şeyh Sait'in Diyarbekir'i ele geçirememesinden sonra, seferber edilen askerler yığınak yapıp yavaş yavaş duruma egemen olmuşlardır. Şeyh Sait ve hareketin öteki önderleri 15 Nisanda teslim alınmışlar, fakat bastırma hareketi mayıs sonuna kadar sürmüştür.⁴⁴

İsyanla ilgili basında ilk haberler 16 Şubat tarihli gazetelerde küçük haberler şeklinde yer almıştır. Bu haberlerde isyanın basit bir olay olduğu, kısa sürede bastırılacağından bahsedilmiştir.⁴⁵ Ancak olayın basit bir adli vaka olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. İsyan haberinin basında yer alması ve Ankara'ya ulaşmasından sonra 18 Şubat'ta Meclise ilk bilgiyi Dahiliye Vekili Cemil Bey vermiştir.⁴⁶ Ancak Mustafa Kemal, Hükümetin verdiği bilgilerle yetinmemiş, daha detaylı bilgi almak için Özel Kalem Müdürü Hayati Bey'i ve Hasan Rıza Bey'i vazifelendirmiştir.⁴⁷

Şeyh Sait İsyanı'nın başlamasından kısa bir sonra, Meclis'te ve CHF grubunda yapılan değerlendirmeler neticesinde bölgede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Başbakan Fethi Bey mecliste isyan hakkında bilgi vererek, sıkıyönetim kararının gerekçelerini açıklamıştır.⁴⁸ İsyancıların üzerinden çıkan propaganda broşürleri ve mektuplar, ayaklanmanın Kürt ulusçuluğu yönünü (ulusal bir Kürt hükümeti talep ediliyordu) ve İslami karakterini (şeriatin egemenliği ve hilafetin yeniden kurulması istenmekteydi) açıkça ortaya koyuyordu.⁴⁹ İsyanın ne amaçla çıkarıldığı zaman zaman farklı görüşleri de beraberinde getirmiştir. Ancak genel kanı, dinin kullanılarak bağımsız bir Kürt devleti kurulmasının amaçlandığı yönündedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın isyana tepkisi şu sözleriyle özetlenebilir: "*Halkın her yandan yükselen ateşli lanet ve nefret duyguları karşısında irticain tamamıyla eriyeyeceğine güvenim tamdır*".⁵⁰ Şeyh Sait İsyanı Türkiye'nin Kuruluş sürecinde karşılaştığı en ciddi problemlerden biridir. İsyan karşısında alınan önlemler, Türkiye'nin demokrasi tarihinde bir kırılma noktası olarak da değerlendirilebilir.

⁴⁴ İsyanın başlaması ve gelişmesi hakkında geniş bilgi için bkz. , Süreyya Ahmet Örguevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul 2002. ; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Anılar*, 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2008, s. 302. Tunçay, a. g. e, s. 128.

⁴⁵ *Vatan*, 16 Şubat 1341/1925 s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1341/1925 s. 3; *Tevhid-i Efkâr*, 16 Şubat 1341/1925, s. 2.

⁴⁶ "*Ergani vilayetinde Şeyh Sait isminde bir şaki peyda oldu; taraftarları ile beraber şakavet ilan etti. Fakat Hükümetimizin aldığı ciddi tedbirler neticesi olarak pek yakında kamilen tenkil edilecekleri tabiidir.*" Soyak, a. g. e. , s. 302.

⁴⁷ Soyak, a. g. e, s. 303.

⁴⁸ Sonradan Şark İstiklal Mahkemesi'nde müddeiumumilik(savcılık) yapacak olan Ahmet Süreyya, Fethi Bey'i İsyan karşısındaki tutumundan dolayı eleştirmiştir. Örguevren, a. g. e, s. 45-46.

⁴⁹ Zürcher, a. g. e, s. 116-117.

⁵⁰ Çavdar, a. g. e, s. 277.

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU VE SONUÇLARI

Şeyh Sait İsyanının genişlemesi sonucunda başbakan Fethi Bey anayasanın 86. Maddesi uyarınca sıkıyönetim ilan etti ve 23 Şubat 1925'te onaylaması için TBMM'ye başvurdu.⁵¹ Fethi Bey meclisteki konuşmasında, Türkiye'nin kritik bir süreçten geçtiği bir dönemde böyle bir isyanı çıkaranların vatana ihanet ettiklerini açıkça ifade etti.⁵² Fethi Bey'in sıkıyönetim teklifi, muhalefetinde desteğiyle oybirliğiyle kabul edildi.⁵³ Muhalefetin bu desteğinin kendileri açısından önemli bir gerekçesi vardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası aleyhinde söylenenler Fırkayı oldukça rahatsız ediyordu. Fethi Bey'in hükümetin başında olması, Karabekir ve arkadaşlarına güven veriyordu. Eğer İsmet Paşa ve ona yakın olanlar iktidara gelirse zor duruma düşebilirlerdi. Gazi Paşa'nın sabrının taşacağından da endişe duyuyorlardı. Bu nedenle, Fethi Bey'i ellerinden geldiğince destekleme eğilimindeydiler. İlk desteği de sıkıyönetim kararında gösterdiler. Muhalefetin hükümete destek vermesi Fethi Bey'in ılımlı kişiliğinin bir sonucuydu. Muhalefet de Fethi Bey gibi

⁵¹ Yeşil, a. g. e, s. 297.

⁵² TBMM, ZC, C. 14, İ. 64., s. 370-377.

25 Şubat 1925 Çarşamba günü öğleden sonra Meclis Genel kurulu isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesi ve Hiyaneti Vataniye Kanununa ek madde konması tekliflerini görüşmek üzere toplandı. Bu toplantıda Başvekil Fethi Bey Devlet kuvvetlerine karşı Genç vilayetinde bazı asiler silahla ayaklandıkları için hükümet tarafından anayasaya dayanarak ilan edilen sıkıyönetimin gerekçelerihakkında bir açıklama yaptı; Şeyh Sait isyanının nasıl çıktığı ve genişlediği, dinin siyasi amaçlar için kullanılıp, bölge halkının istismar edildiği ve Hilafeti ve saltanatını geri getirmek adına Kürtçülük yapılabileceğini, bölgede iki seneden beri Kürtçülük çalışmaları yapıldığını ve ayaklanmanın gittikçe gelişmekte olduğunu; Hükümetçe alınan sıkıyönetim kararının onaylanmasını, daha önce Meclis'e okunan iller dışında Malatya'da da sıkıyönetim ilan edildiğini ve dini ve mukaddesatı diniyeyi araç yaparak halkı ayaklanmaya kışkırtanların sert şekilde cezalandırılmaları için hazırlanan bir kanun maddesinin ve askeri harcamaların kabulünü istedi. Başvekil Fethi Bey'den sonra söz alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının lideri Kazım Karabekir Paşa "Hükümetimizin Beyanatına nazaran şark vilayetlerimizin bazı yerlerinde mahdut mütegalibenin dış teşviklere kapılarak ve dini alet ittihaz ederek halkı tahrik etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Bunun için hükümetin örfi idare ilan etmesi doğrudur. Efendiler, dini alet ittihaz ederek millî mevcudiyeti tehlikeye koyanlar lanete şayandır. Bu hareket vatana ihanettir. Şunu cihan bilsin ki, dışarıda veya içerde herhangi bir tehlike karşısında bu vatanın evlatları her vaki tek vücut halinde tehlikenin karşısına dikileceklerdir. Hükümetimize bütün kuvvetimizle müzahiriz. Bu itibarla hükümetin bu husustaki izahatını ve tedbirlerini muvafık görüyoruz.". Yeşil, a. g. e., s. 297.; Çavdar, a. g. e, s. 275. Bkz. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri(1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 113-117.; Aybars, a. g. e, s. 225-226.; Fethi Bey ve Kazım Karabekir Paşa'nın görüşleri basında da yeraldı. Örneğin bkz., Cumhuriyet, 26 Şubat 1925.

⁵³ Resmî Ceride, 26. 11. 1341, Sayı:85.; 556 Sayılı Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. Maddesinin Tadiil Hakkındaki 15 Nisan 1339 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun; Tasarının 1. Maddesi önemlidir; BİRİNCİ MADDE — Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz maksadiyle cemiyetler teşkilî memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkiledenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli Devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti Devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müctemian kavli veya tahriri veyahut fili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur. İKİNCİ MADDE — İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir. ÜÇÜNCÜ MADDE — İşbu kanunun icrasına Adliye vekili memurdur. 1 şaban 1343 ve 25 şubat 1341

olayı çok büyük bir hadise olarak değerlendirmiyordu. Dolayısıyla alınan tedbirleri yeterli görüyorlardı.⁵⁴

Ancak CHP'nin şahinleri bu tedbirleri yetersiz bularak memnun olmadılar. Onlar için Şeyh Sait İsyanı Fethi Bey'in yumuşak politikalarıyla önlenemezdi. Amaçları daha radikal önlemlerin alınmasıydı. Mustafa Kemal'de şahinlerle benzer görüşteydi ve gelişmelerden rahatsızdı.

Daha önce İsmet Paşa'nın başvekillikten ayrılması ve Fethi Beyin hükümet kurması, yeni muhalefet partisinin oluşması karşısında CHF'nin çözülmesini önlemeye yönelik, gönülsüz alınmış bir karardı. Bunun en önemli işareti, İsmet Paşa'nın CHF Umumi Reis Vekilliğini koruması ve Fethi bey'le anlaşmazlığa düşüp Dahiliye Vekilliğinden ayrılan Recep (Peker) Bey'in de fırkanın Katib-i Umumiliğine getirilmesi idi. Bu durum, Fethi Bey Hükümeti'nin CHF ileri gelenlerinin -en önemlisi de Cumhurbaşkanı'nın- gözünde adeta geçici bir nitelik taşıdığını gösteriyordu. Bu durumu Mete Tunçay ; *"köktenci eğilimdekiler, Şeyh Sait Ayaklanmasını, birkaç ay önce zoraki girilen ılımlı yoldan caymak için bir bahane olarak kullanmayahazırdılar"*.⁵⁵ Şeklinde yorumlarken, Ergün Aybars ise şöyle değerlendirmiştir ; *"Hükümetin ve muhalefetin ayaklanmaya gerekli önemi vermemesi, hükümetin olayın doğal tedbirlerle bastırılabilceği görüşünde olması, daha önemlisi, oluşum döneminde olan Türk İnkılabına karşı girilmiş, gerici bir karşı devrim olarak yorumlanmaması en çok Mustafa Kemal'i endişelendirmiş ve bu sebeple İsmet Paşa'yı Ankara'ya çağırıştı"*.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, Türkiye'nin Batılılaşması için yapılan inkılabı karşı en küçük bir direnişi bile zararlı görüyorlardı. Gericilik hareketlerine karşı sert bir politika izlemek isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın, böylesine tehlikeli bir ayaklanma karşısında, Fethi Bey hükümetini pasif ve inkılabı gerçekleştirebilecek yetenekte görmediği için İsmet Paşa'yı yeğlediği ve ayaklanma dolayısıyla bir hükümet değişikliğine gidilmesini amaçladığı anlaşılıyordu. Bu nedenle kendisi gibi düşünen İsmet Paşa'yı Ankara'ya çağırıldı.⁵⁷ İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişinden sonra ortam çok gerginleşti. İsmet Paşa ve radikaller Mustafa Kemal Paşa'dan destek görürken, Fethi Bey hükümeti yalnız muhalefetin desteğini sağlayabiliyordu.

Bakanlar Kurulu, böylesine gergin bir ortamda, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın da katılımıyla Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandı. Toplantıdan sonra Mustafa Kemal Paşa, başbakan Fethi Bey ile bir süre yalnız görüştü. Ertesi

⁵⁴ Kazım Karabekir Paşa'nın dini siyasete alet etmek olarak tanımladığı mesele bir müddet sonra partilerine de isnad edilecek ve partinin kapatılmasına yol açacaktı.

⁵⁵ Özoğlu, a. g. e, s. 130-131. ;Tunçay, a. g. e, s. 137.

⁵⁶ Aybars, a. g. e, s. 227-228.

⁵⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 461.

gün, 2 Mart 1925 tarihinde, CHP grup toplantısında ayaklanma olayı ayrıntılı olarak ele alındı.⁵⁸ Fethi Bey, sıkıyönetimin yeterli olacağı görüşünde direnirken, ki bu görüş muhalefet partisinin de görüşü idi. İsmet Paşa ve arkadaşları ise ayaklanmayı, geniş çaplı bir karşı devrim hareketi olarak görüyor, rejimi devirmek amacı taşıdığına inanıyorlardı. Bu nedenle zaman kaybedilmeksizin en sert tedbirlere başvurulmasını istiyorlardı. Alınacak tedbirlerin başında da İstiklal Mahkemeleri kurulması, muhalefetin yıkıcı olarak nitelenen çalışmalarına son verilmesi ve Türk İnkılabına karşı yayın yapan gazetelerin kapatılarak, sahip ve yazarlarının cezalandırılmasıydı.⁵⁹ Bahriye Bakanı İhsan Bey'in, hükümet kararlarının oybirliğiyle değil, çoğunlukla alındığını açıklaması, sıkıyönetim konusunda Bakanlar Kurulu'nda anlaşmazlık olduğunu gösteriyordu. Kurul toplantısında, Fethi Bey'in yumuşak politika izlediği kabul edildikten sonra, sert tedbirlere başvurulması teklifi 60'a karşı 94 oyla kabul edildi. Bu durumu, hükümetinin yeterli görülmediği şeklinde yorumlayan Fethi Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e istifasını vererek⁶⁰ durumu TBMM'nde açıkladı. Yeni kabine kurulana kadar, Cumhurbaşkanı'nın isteği üzerine görevine

⁵⁸ 1947'de , Kazım Karabekir Paşa'nın Meclis başkanlığına geldikten sonra incelenen Halk Fırkası grubundaki tartışmalara ait tutanaklardan anlaşıldığı üzere, Fethi Bey'le Halk Fırkası müfritleri olarak bilinen ve onsekiz kişilik tavrın sahipleri arasında sert tartışmalar ve ithamlar yaşanmıştır. Fethi Bey, Şeyh Sait İsyanını mücerred manasıyla zabıta vak'ası saymanın doğru olmayacağını savunmuştur. Başvekil, "hadisenin memleketin bir kısmında yaşayan vatandaşların menfi ve katlanılması güç hayat şartlarından sıyrılarak insan gibi yaşamak mücadelesini verdiklerini, yol, su, ışık, mektep, posta, doktor, mahkeme istediklerini söylemiştir. Fethi Bey, garp ile şark olarak coğrafi ayrımların artık Cumhuriyet hudutları içinde mevzubahis olamayacağını, bu farklılığın giderilmesinin Cumhuriyet'in benimsediği ve temelleri üzerinde yükseldiği adalet ve eşitlik mefhumunun tabii icabı icabı olduğunu savunmuştur. Buna karşılık gruptan " bir avuç Kürt'ten mi korkuyorsun?" itirazı yükselmiş, Fethi Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin kalıntısı üzerinde yükseldiğini hatırlatarak, garbin bu büyük devlete Babil Kulesi dediğini hatırlatmış, bugün milli sınırlar içinde yaşayanların ırk-kavim-dil üzerinde ayırım yapılarak çok tehlikeli bölünmelere sebep olacağını söylemiş, vatanın bölünmez bütünlüğü üzerinde durarak , bugün sadece Türkiye Cumhuriyeti ve kanun nazarında tamamen müsavi onun hür vatandaşları vardır" demiştir. Fethi Okyar, Üç Devirde Bir adam, (Yayına hazırlayan, Cemal Kutay),Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 369. Bu söylemler, Fethi Bey'in Halk Fırkası içindeki radikallerden ne kadar farklı düşündüğünün bir göstergesi olarak görülebilir.

⁵⁹ Kutlu, a. g. e. s. 96.

⁶⁰ Fethi Bey'i istifaya götüren en önemli neden sıkı yönetimin ilanından sonra ülkenin vaziyetini değerlendirmek için davet ettiği muhalefet fırkası yetkililerine, yaptığı görüşmede üstlenmiş olduğu görevinin misyonuna uygun gelmediği anlaşılmaktadır. Fethi Bey bu görüşmede genel durumdan söz ettikten sonra bu karışık ortamda " size fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler; dağıtmazsanız istikbal çok karanlık görüyorum çok kan akacak", sözüne karşılık Karabekir Paşa, " kanun dairesinde fırka teşkil etmek elimizdedir. Fakat bunu dağıtmak elimizde olmayan şeydir. Siz hükümete siniz. Her türlü kuvvetiniz, türlü vasitanız vardır. Fırkamızı behemahal dağıtmak arzu ediyorsanız onu yapmak elinizdedir" şeklinde karşılık vermiştir. Fethi Bey bu tür konuşmaya mecbur olmaktan müteessir olduğunu ifade ettikten sonra görüşme bitmiştir. İkincisi, CHF grup toplantısında meydana gelen bir olaydır. Bu toplantıda CHF müfritleri (aşırıncılar) muhalefetin dini siyasete alet ettiğini belgeleyen (TCF programının altıncı maddesi) ve bu isyanın mahiyetinin ortada oluşunun muhalefetin ve daha çok da İstanbul basınının irticayı körükleyen yazılarına devam ettiğini buna karşı hükümetin tedbir alması gerektiğini hatırlatırken , Ahmet Süreyya Bey, bunun en kestirme yolunun örfü idarenin İstanbul'u da içine alacak şekilde genişletilmesini teklif etmiştir. Fethi Bey bu teklife karşı çıkarken İsmet Paşa aynı toplantıda, birkaç gün sonra icraya koyacağı teklifleri önerdi. Yani istediği hükümete geniş yetkilerin verilmesi ve istiklal mahkemelerinin yeniden çalışır hale getirilmesiydi. Yeşil, a. g. e. s. 298-299.

devam edeceğini bildirdi. Mecliste muhalefet adına söz alan Rauf Bey, Fethi Bey hükümetinin Genç ayaklanması dolayısıyla sıkıyönetim ilan ettiğini, aldığı tedbirlerin Meclis'te çoğunlukla kabul edilmiş olduğunu, fakat şimdi azınlıkta kalmasının anlaşılmadığını ve Fethi Bey'in açıklama yapmasını istedi. Bunun üzerine Fethi Bey kısa bir açıklama yaparak tartışmaları uzatmadı.⁶¹ Birkaç gün sonra da mebusluktan ayrılarak, büyükelçi olarak atandığı Paris'e gitti.⁶²

İsmet Paşa Halk Fırkası grubunda güven oyu aldıktan sonra hemen Meclis Umumi Heyeti toplanmış ve 4 Mart tarihli oturumda Başvekalet Malatya Mebusu İsmet Paşa'nın atandığına dair Riyaset-i Cumhur tezkeresi⁶³ okunmuştur. Beklenildiği gibi 4 Mart 1925'te sertlik yanlılarının desteklediği İsmet Paşa hükümeti kurulmuştur.⁶⁴ İsmet Paşa, hükümet programı hakkında kısa bir bilgi vererek, Meclisten güven oyu istemiştir.

TBMM, 179 vekilin katıldığı oylamada 2 çekimser 23 red oyuna karşılık 154 oyla İsmet Paşa hükümetine güvenoyu verdi.⁶⁵ İsmet Paşa, güven oylamasından önce hükümet programıyla ilgili olarak Meclise şöyle seslendi;

"Hükümetin umumi siyaseti malumdur. Dışişlerinde yabancı devletlerle dostluk münasebetlerinin korunması, anlaşmaya varılmayıp askıda kalmış meselelerin iyi sonuçlara bağlanması, Bayındırlık, Tarım ve Sağlık bakanlıklarından memlekete şamil büyük tedbirlerin geliştirilmesi, Cumhuriyetin feyizli ve düzeltici çalışmalarının Maliyede, Ticarete, Milli Eğitimde ve Adalette de devamı, Memleket savunmasında Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinin cins ve sayılarının iyileştirilmesi ve artırılmasına önem veriyoruz. İç politikada her şeyden evvel son hadisenin sürat ve şiddetle bastırılması, memleketin maddeten ve manen fesattan korunması, umu-

⁶¹ Aybars, a. g. e, s. 227-228. Çavdar, a. g. e, s. 277. Kutlu, a. g. e, s. 100.

⁶² İkinci İsmet Paşa Hükümeti'nin aldığı kararları Fethi Bey içine sindirememiştir. O'na göre, Halk Fırkası meclisin sadece yüzde onunu temsil eden TCF'ye tahammül edememektedir. Oysa Fethi beyTCF'deki şahsiyetlerin samimi olduklarına inanmaktadır. Çünkü onlar, Milli Mücadele'nin en bunalımlı günlerinde, en zor görevleri cesaretle, samimiyetle, büyük bir fedakarlıkla yerine getirmişlerdir. Bunu da Mustafa Kemal Paşa'yla omuz omuza yapmışlardır. Fethi Bey onların samimiyetinden hiç şüphe duymamıştır. Kurdukları Fırkayı da demokrasinin ve rejimin güvencesi olarak görmüştür. O meclis başkanlığı görevinin tarafsız olarak yürütmenin güçlüğüne görmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünü alarak, mebusluktan istifa ederek Paris'e büyükelçi olarak gitmiş ve orada beş buçuk yıl kalmıştır. Aybars, a. g. e, s. 227-228. Çavdar, a. g. e. s. 277. ; Kutlu, a. g. e, s. 100.

⁶³ TBMM, ZC. C. 15. D. 2, İ. 69, s. 127.

⁶⁴ İsmet Paşa Hükümeti şu bakanlardan oluşmuştur; Başvekil - İsmet Paşa (Malatya), Hariciye - Dr. Tevfik Rüştü Bey (İzmir), Dahiliye - Cemil Bey (Tekfurdağı), Nafia- Süleyman Sırrı Bey (İstanbul), Maliye - Hasan Bey (Trabzon), Ticaret - Ali Cenani Bey (Gaziayıntab), Adliye - Mahmud Esat Bey (İzmir), Ziraat - Sabri Bey (Saruhan), Müdafaa - Recep Bey (Kütahya), Bahriye - İhsan Bey (Cebelibereket), Maarif - Hamdullah Suphi Bey (İstanbul), Sıhhiye - Doktor Refik Bey (İstanbul), Görüldüğü gibi yeni hükümete Fethi Bey Hükümetindeki, İçişleri ve Adliyevekilleri yerini korumuş, ancak bir müddet önce Fethi Bey hükümetinden istifaedən Recep Bey kabinede Milli Müdafaa Vekili olarak görev almıştır. Bu durum-değişikliğin ilımlılar ile müfritler arasında olduğunu göstergesidir. Kutlu, a. g. e, s. 101. ; Yeşil, a. g. e. , s. 299.

⁶⁵ TBMM, ZC. C. 15. D. 2, İ. 69, s. 129.

mi rahatlık ve Sükûnetin korunması, her durumda ve şart altında Devlet otoritesinin teyidi için süratli ve tesirli hususi tedbirlerin alınmasına taraftar bulunuyoruz. Yüksek Meclisin incelemekte olduğu bütçenin süratle tamamlanmasını bilhassa istirham ederiz. Hükümet, çalışmalarında başarı sebebi olacak maddi ve manevi kuvveti, Büyük Millet Meclisinin güven ve yardımında bulacaktır. Bu güveninizin derecesini belli etmenizi rica ederim!”⁶⁶

Hükümet programı hakkında TCF adına konuşan fırka genel sekreteri Ali Fuat Paşa, hükümet buhranının suni olarak ortaya çıkarılmış olduğunu aslında böyle bir buhranın var olmadığı belirtmiş ve isyan olayının hükümetin düşmesine sebep olarak gösterilmesini doğru bulmamaktadır. Kabinelerin ikide bir değiştirilmesini doğru bulmayan Ali Fuat Paşa; “Milleti huzur ve Sükûna mazhar etmedikçe, idarede istikrarı temin eylemedikçe, refah ve terâkki cümleden malûm olduğu üzere muhal olur. İsyandar, irticalar, tenkil ve asiler, mürteciler tedip olunmalıdır. Buna şüphe yoktur. Ancak milletin hukuku tabiiyesini ve hürriyetini tahdit ve tazyik edecek tedbirlere de idare makinesinde yer verilmemesini rica ederim” diye devam eden sözlerinde hükümetlerin varolma sebebini, yalnız ve yalnız milletin hukukuna riayet etmek ve ettirmek, vicdanlarda huzur ve Sükûn vücade getirmek olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple İsmet Paşa hükümetinin etrafıca programı tartışılmadan kendileri tarafından desteklenmeyeceklerini bildirmiştir.⁶⁷ İsmet Paşa, Ali Fuat Paşa'ya cevaben ;

“Mevcut olan hadiseyi süratle itfa etmek istiyoruz ve bunu hepimiz istiyoruz. Memleketin ifsattan vikayesi, huzur ve sükûnun muhafazası için, seri ve müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz. Meclisi Âli bu kanaati izhar buyurursa, programımızda kabul ettiğimiz veçhile, memlekette yalnız hadisatın itfasını değil, bütün memlekette hadisatı muhtemeleye karşı behemehal seri ve müessir tedabiri mahsusa alacağız. Malum olmayan ve iki manaya çıkacak olan iltibaslı kelimelerin zararı daha çoktur ve bu mutadım değildir. Gayet açık bir surette vaziyeti ortaya koyup, kemali cesaretle ve kemali kanatla alacağımız vaziyeti ifade etmek hem vazifemizdir, hem de Büyük Meclisin memlekete çizmiş olduğu necat yolunda muvafakiyetle yürümek için en kısa yoldur. Onun için tebeddülü hükümette ve hükümetin takip edeceği siyasette malum olmayan hiç bir nokta yoktur. Yalnız bu münasebetle hususî bir hasbihalin ve bir fırka içtimainin burada mevzubahis olması ve bilmeceburiye benim fırka dahilinde muhtelif mebahisten bahsetmiş oluşum, ihtimal ki arkadaşlarımız arasında hakikaten ihtilâfi efkâr olduğunu ifham eder. Bu böyle değildir. Teşkilâtı siyasiyenin kendi içinde münakaşat olur! Sonra kanaatlar birleşerek yürüyebilirler. Bu noktai nazardan herhangi, bir zaaf hasıl olmamasını

⁶⁶ TBMM, ZC. C. 15, D. 2, İ. 69, s. 127.

⁶⁷ TBMM, ZC. C. 15, D. 2, İ. 69, s. 128.

izhar için tafsilât vermedim. Ben takip olunan bir hattı hareketin, müsmir ve faydalı olan bir hareketin, behemehal lehdarı ve aleyhtarı olmasını tabîi addedenlerdenim. Bir hareketin müttefikan lehtarı veya müttefikan aleyhtarı olur şeklim ender addederim. Fakat muayyen bir hedefe yürüyen ve muayyen bir hatta teveccüh eden bir adamın eğer sinei millette leh tarlan ekseriyeti katiyeyi haiz iseler, o hattı hareket takip olunacak demektir. Ekalliyete iseler diğer fikir yürüyecek demektir. Bunun için herhangi bir iltibasa mahal kalmayacak surette vuzuhla idarei kelâm ettiğimi zannediyorum. Meclisi Âlinin tayini esami ile vereceği itimat kararı üzerine takip olunacak hattı hareket taayyün edecektir.”⁶⁸ Ali Fuat Paşa'nın, Fethi Bey'in isyan bölgesiyle ilgili yeterli önlemi almadığını mı iddia ediyorsunuz sorusuna, İsmet Paşa, Fethi Beyle kendisinin tartışmaya sokulmamasını, bunun bir faydasının olmadığını, isyanın biran önce sonlandırılması için her türlü hukuki ve askeri önlemin alınması gerektiğini, bu konuda hükümetinin kararlı olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹

Aynı gün İsmet Paşa Takrîr-i Sükûn Kanunuyla ilgili önergesini Mecliste okudu; “Ahval ve hadisatı fevkaladei ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayiş huzur ve Sükûnu ve nizamı içtimaiyi ihlal edecek irticakarane ve ihtilalkarane hareket ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılabın esasatını tarsin ve masum halkı ızrar ve idlal eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili maksadıyla icra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 tarihli içtimainda karara iktiran eden işbu la-yihanın iktisabı kanuniyeti için Meclisi Alinin nazarı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim.”⁷⁰

4 Mart 1341

Başvekil

İsmet

Önergeye göre;

Madde 1-İrtica ve isyana⁷¹ ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve Sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbusat ve neşriyatı Hükümet, Reısicumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabının Hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2-İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icra-

⁶⁸ TBMM, ZC. C. 15, D. 2, İ. 69, s. 128.

⁶⁹ TBMM, ZC. C. 15, D. 2, İ. 69, s. 128.

⁷⁰ TBMM, ZC. C. 15, D. 2, İ. 69, s. 131. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992, s. 217.

⁷¹ Madde metninde geçen “irtica ve isyan” kelimelerinin adliye encümeninde görüşülürken “irticaa ve isyana” şeklinde kabul edildiği meclis görüşmelerinin başlangıcında Karesi mebusu Ahmet Süreyya Bey tarafından açıklanmış başkanlık tarafından ibare düzeltildikten sonra görüşmelere geçilmiştir. TBMM, ZC. C. 15, D. 2, İ. 69, s. 132.

dır.

Madde 3-İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.⁷²

Kanun tasarısı Mecliste büyük tartışmalara yol açtı.⁷³ Muhalefet, daha önceki sıkı yönetim ilanının ve Hiyanet-i Vataniye Kanunu'na olumlu yaklaşmışken Takrîr-i Sükûn Kanun tasarısına tepki gösterdi. Muhalefetin bu iki olaya karşı aldığı farklı tutum, sıkı yönetimin kurallarının yalnızca ülkenin doğusunda uygulanmasından ve Hiyanet-i Vataniye Kanunu değişikliğinin (hatırlanacağı gibi, dinin siyasal amaçlı kullanımına atıfta bulunuyordu) kendilerine karşı kullanılacağını henüz tasavvur bile edememelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Öte yandan, Takrîr-i Sükûn Kanunu, hükümete iki yıllık bir süre için ülkenin her yanında geçerli, sınırsız yetkiler vermektedir. Kanun Hükümete iki yıl boyunca dilediği her şeyi yapması için tam bir özgürlük verdiği göz önüne alındığında, daha kapsamlı bir baskı ağının nasıl kurulabileceğini hayal etmek zordu. Tartışmada TCF adına birkaç kişi söz aldı. Zeki, Feridun Fikrî ve Vehbi Beyler, yasanın hakimiyet-i milliye temel ilkesini çiğnediğini ve bu yüzden de anayasa aykırı olduğunu belirttiler.⁷⁴ Kazım Karabekir hükümetin gerekli gördüğü tüm yasal önlemleri destekleyebileceğini, ancak, milletin temel anayasal haklarını ayaklar altına almanın yanlış olduğunu söyledi.⁷⁵ Konuşması dışında bir kez daha söz aldığı da, basın özgürlüğü konusundaki kaygılarını dile getirerek, yasayı "elastiki" olarak nitelendirdi.⁷⁶ Rauf Bey, bir önceki hükümetin meclise sunduğu bilgilerin, ayaklanmanın bölgesel ve Türkiye Cumhuriyeti için kesinlikle bir tehdit oluşturmayacak, önemsiz bir olay olduğunu mecliste söyleyerek açıkça tartışmayı geliştirdi.⁷⁷ Aslında bunun doğru olduğu söylenebilirdi, çünkü daha 26 Şubat'ta isyancılar, ele geçirdikleri tek önemli kent olan Elazığ'dan sürülüp çıkarılmışlardı.

Rauf Bey'in konuşmasının ardından söz alan Halis Turgut, hareketin Kürtçü niyetiğine dikkat çekerek, bunun ayaklanmanın tüm ülkeye yayılmasını önleyecek bir etken olmasının altını çizdi. Ayrıca hükümete, sıkıyönetimi iki yıllığına ilan etmelerinin nedeninin, isyanın iki yıl süreceğini tahmin etmelerinden mi kaynaklandığını sordu.⁷⁸ Hükümet önergesi Recep Peker, Adliye vekili Mahmut Esat Bozkurt ve son olarak da bizzat İsmet tarafından savunuldu.⁷⁹ Savunmalarında onları Refik Koralan, Ali Saip, Tunalı Hilmi, Süreyya, Kılıç Ali ve İlyas Sami destekledi.⁸⁰ Sonunda ya-

⁷² TBMM, ZC. C. 15, D. 2, İ. 69, s. 131.

⁷³ İsmail Göldaş, *Takrîr-i Sükûn Görüşmeleri*, Belge Yayınları, İstanbul 1997, s. 426-469.

⁷⁴ TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 131-149.

⁷⁵ TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 134-135.

⁷⁶ TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 145.

⁷⁷ TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 135-136.

⁷⁸ TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 135-136. ; Zürcher, a. g. e, s. 121-123.

⁷⁹ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, s. 218-219.

⁸⁰ TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 131-149.

sa 22'ye karşı 122 oyla kabul edildi.⁸¹ Tahrî-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesinden hemen sonra Meclis başkanlığına verilen başvekalet tezkeresinde muhalefetin itirazına rağmen, iki İstiklal Mahkemesinin kurulması da kabul edildi.⁸² Ardından, Mustafa Kemal'in yakın takipçileri olarak tanınan bir dizi aşırı uca mensup mebus mahkeme üyeliklerine seçildi.⁸³ Bu iki İstiklal Mahkemesinden biri İsyân Mıntıkası İstiklal Mahkemesi(Şark İstiklal Mahkemesi) , diğeri de Ankara İstiklal Mahkemesidir. Mahkeme üyeliklerine gelince;

İsyân Mıntıkası İstiklal Mahkemesi:

Başkan: Mazhar Müfit (Kansu-Denizli), 97/117 oyla

Savcı: Süreyya (Örgeevren-Karesi), 124/146 oyla

Üye: Ali Saip (Ursavaş- Urfa), 123/146 oyla

Üye: Lütfi Müfit (Kırşehir), 125/146 oyla

Yedek: Avni Doğan (Bozok), 122/146 oyla

Ankara İstiklal Mahkemesi:

Başkan: Ali (Çetinkaya-Afyon), 124/146 oyla

Savcı: Necip Ali (Küçüka-Denizli), 126/149 oyla

Üye: Kılıç Ali (Gaziantep), 124/146 oyla

Üye: Ali (Zırh-Rize), 124/146 oyla

Yedek:Dr. Reşit Galip (Aydın), 124/146 oyla⁸⁴

7 Mart'ta ulusa, orduya ve devlet memurlarına yönelik bildiride, Mustafa Kemal'in desertlik yanlısı çizgiyi desteklediği ortaya çıkıyordu. Bu bildiri de yalnız orduyu ve devlet memurlarını tüm güçleriyle yasanın uygulanmasını sağlamaya ve halkı da bu yolda onları desteklemeye çağırıyor, aynı zamanda yasanın yalnız cezalandırmaya yönelik değil, caydırıcı önlem almayı amaçladığını da dile getiriyor-

⁸¹ TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 149. ;Zürcher, a. g. e, s. 121-123. ; Aybars, a. g. e, s. 232.

⁸² TBMM, ZC, D. 2, C. 15, İ. 69. s. 149. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine31 Temmuz 1338 tarihli İstiklal Mehakimi Kanunu'nun birinci maddesinin bahsettiği salahiyyete binaen hükümetin hareket-ı askeriye mintikasında usulü dairesinde derhal bir İstiklal Mahkemesinin teşkil ve faaliyette iptidar eylemesini tahtı vücudda görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclisi Ali-ce tasdik edilmeksizin infazına müsaade eder. Bundan başka ahvali fevkaladeye binaen ilan olunan seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propagandaların, teşebbüsat ve hareketinkavanini mahsusuna tebaan men'i ve tecziyesi esbabının da serian ikmalî maksadıyla ve aynı tarihli İstiklal Mehakimi Kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclisi Alice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve dairei kazası hareketi askeriye mintıkası haricindeki vilayata şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir İstiklal mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim. Başşvekil İsmet".

⁸³ Zürcher, a. g. e, s. 123.

⁸⁴ Tunçay,a. g. e, s. 142. ; Aybars, a. g. e, s. 234.

du.⁸⁵

Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun ilk uygulaması, hükümetin bu yasaya dayanarak hemen 6 Mart 1925 günü, İstanbul'da çıkmakta olan *Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç* ve *Sebilürreşat* adlı gazete ve dergileri kapatması olmuştur.⁸⁶ Gazete ve dergilerin kapatılması, gazetelerde manşetten duyurulmuştur.⁸⁷ İsmet Paşa kabinesinin kurulmasıyla birlikte, olağanüstü koşullar nedeniyle, yürütme organının gerçek yöneticisi durumunda görülen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bu yasaklama kararının ertesi günü, basında Cumhuriyete karşı yapılan yayınların şiddetle kovuşturulup önleneyeceğini açıklamıştır.⁸⁸ Gazete ve dergilerin kapatılmasının yanı sıra bazı gazeteciler de İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlar ve tutuklanmışlardır. Bu arada sola yönelik takibatlar yapılmış, sol yayın yapan gazete ve gazeteciler de düzen bozuculukla suçlanmışlar ve tutuklanmışlardır.⁸⁹ Bu süreçte hükümet yanlısı basın da sertlik yanlısı bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür.

Tutuklamalarla ilgili olarak başbakan İsmet Paşa Samsun'da şunları söylüyordu; *“Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına karşı gelenler hemen cezalandırılırlar ve Millet Meclisi'nin kanunlarından yakalarını kurtaramazlar. Hükümet suçları izleyecek ve sahiplerini cezalandıracaktır.”*⁹⁰ Şeyh Sait İsyanı sebebiyle çıkarılan Takrîr-i Sükûn Kanununa dayanılarak sürdürülen sert tutumun TBMM'nde temsilcileri bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na da gösterileceği, hükümete yakın gazetelerin ve hükümetin açıklamalarından anlaşılıyordu.⁹¹ Şark İstiklal Mahkemesinde, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak suçlamasıyla yargılananlar arasında, TCF Urfa katib-i mesulü emekli yarbay Fethi Bey de vardı. Bu zatın duruşmasında, partisini suçlayarak herhangi bir kanıt meydana çıkarılamamasına karşın, kendisi 5 yıl hapse mahkum edildikten sonra; Mahkeme 25 Mayıs 1925'te, görev bölgesi içindeki bütün TCF şubelerini kapatma kararını vermiştir. Bu arada, fırka yöneticilerinin kamuoyu önünde örgütlerini savunmaya çalışmaları bir işe yaramamış, bu partinin programındaki *“dinsel düşünce ve inançlara saygı”* ilkesinin bütün karşıdevrimcilere bir çağrı niteliği taşıdığını diline dolayan hükümet yanlısı basının sert

⁸⁵ Zürcher, a. g. e. s. 123. ; Aybars, a. g. e. s. 234.

⁸⁶ Bir ay sonra, Hüseyin Cahit Bey'in başyazarı olduğu *Tanin* de onlara katıldı. Hüseyin Cahit(Yalçın) ünlü bir İTC üyesi ve sıkı bir Ankara hükümeti muhalifiydi. 11 Ağustos 1925'te listeye, Ahmet Emin(Yalman) yönetimindeki *Vatan* da eklendi. Kapatılan diğer bazı gazeteler ise şunlardı: *Yoldaş, Presse du Soir, Resimli Ay, Millet, Sada-yı Hak, Doğru Söz, Kahkaha, Tok Söz, İstikbal* ve *Sayha*. Ortada büyük gazete olarak hükümet yanlısı *Hakimiyet-i Milliye* ile *Cumhuriyet* kaldı. Özöglü, a. g. e. , s. 145.

⁸⁷ *Vakit*, 7 Mart 1341/1925, s. 1. ; *Akşam*, 7 Mart 1341/1925, s. 1. ; *Vatan*, 7 Mart 1341/1925, s. 1.

⁸⁸ Tunçay, a. g. e. s. 142-143.

⁸⁹ Çavdar, a. g. e. s. 280-282. bkz. Tunçay, a. g. e. s. 142-146.

⁹⁰ Çavdar, a. g. e. s. 281. Ayrıca bkz. Aybars, a. g. e. s. 240.

⁹¹ Goloğlu, a. g. e. s. 147-148.

tepkileriyle karşılanmıştır.

Ankara İstiklal Mahkemesinde de dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle yargılanan Salih Başo ve arkadaşları hakkındaki dava dolayısıyla, yine 1925 Nisan ayında bu partinin İstanbul'daki Çağaloğlu merkez şubesi ile bütün öteki şubelerinde arama yapılmasına karar verilmiş, bu arama sonucunda Ankara İstiklal Mahkemesine çuvallarla evrak gönderilmiştir. Bu mahkeme, söz konusu davanın sanıklarının 5-15 yıl kürek, müebbet hapis gibi cezalara çarpıtan kararında, TCF programındaki “*efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkar*” olma ilkesiyle gericiliğin kışkırtıldığına kanıtlandığını kabul ederek gereğinin yapılması için hükümetin dikkatini çekmiştir. Ali Fuat Cebesoy anılarında, daha Tahrî-i Sûkûn Kanunu çıkmadan önce, Başvekil Fethi Bey'in muhalefet fırkası ileri gelenlerine -belli ki, Reis-i Cumhuriyet'ten aldığı bir talimat uyarınca- kendi kendilerini feshetmelerini önerdiğini, fakat bunu kabul etmediklerini yazıyor. Bu kere, gerek ayaklanma bölgesi gerekse Ankara İstiklal Mahkemelerinde görülen bazı davalarla TCF üyelerinin ilişkilendirilmesi, hükümete 3 Haziran 1925 günü toplantısında Tahrî-i Sûkûn Kanununa dayanarak bu partiyi yasaklama olanağını vermiştir.⁹² Ali Fuat Paşa ise bir açıklama yaparak, partisinin irtica ya da gizli faaliyetlerle hiçbir ilgisinin bulunmadığını vurgulayarak, partinin yasalar çerçevesinde etkinlik göstermeye devam edeceğini söylemiştir.⁹³ Muhalefetin zaman zaman uzlaşmacı tavrına karşın, hükümet ve basının sert tavırları, muhalefet partisinin de kapatılacağı görüşünü güçlendiriyordu. Nitekim hükümet, İstiklal Mahkemelerinin hazırladığı raporları da göz önünde bulundurarak, Tahrî-i Sûkûn Kanununun kendisine verdiği yetkiye dayanarak, 3 Haziran 1925'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına karar verdi.⁹⁴

Parti'nin kapatılmasıyla ilgili kararnamede, Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yapılan araştırma sonucunda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul'daki bazı görevlilerinin Parti programında bulunan “*Efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkar olmak*” hükmünü, kamuoyunu ve gericiliği kışkırtmak için, Diyarbakır'daki yargılamalarda da Parti'nin resmi görevlilerinin Parti programındaki aynı maddeyi, memleketi dinsizlikten kurtarmak için bir propaganda aracı olarak kullandıklarının sabit olduğu belirtiliyor, İstiklal Mahkemesi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak, bölgesindeki Terakkiperver Cumhuriyet Partisi şubelerini kapattığı hatırlatılıyordu. Devamlı, çeşitli illerden gelen ihbarlardan da, Parti'nin programında bulunan bilinen esasları, dini politikaya alet etmek için kullandıkları, Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamaların Vahdeddin'in çevresinde bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da kurdukları merkezlerde, ülke içinde “*Hürriyet ve İtilaf*” devrinden kalma boz-

⁹² Tunçay, a. g. e, s. 147.

⁹³ Zürcher, a. g. e, s. 127.

⁹⁴ Yeşil, a. g. e, s. 385.

gunculardan geniş bir gerici örgüt kurduklarının kesinlikle anlaşılmasından sonra; bu durumda dini politikaya alet eden bir parti olduğu için Terakkiperver Parti'nin çalışmalarına Hükümet'çe izin verilemeyeceği belirtildikten sonra "*Takrîr-i Sükûn Kanunu*"nun hükümlerine göre, "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*"nın bütün şubelerinin Hükümet kararıyla kapatıldığı ve ilgili devlet memurları tarafından, kapatma işleminin uygulanacağı bildiriliyordu. Partiye üye olan bazı kimselerin dini politikaya alet ederek propaganda yaptıkları ve bu propagandanın Şeyh Sait ayaklanmasında önemli etkisi olduğu gerekçesiyle alınmış olan bu karar, Reis-i Cumhur tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girdi.⁹⁵ Böylece Türkiye Cumhuriyet'in ilk muhalefet Partisi kapatılmış oldu. Oysa Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir fırsat ortaya çıkmıştı.

1925-1926 yılları Türkiye'nin en buhranlı dönemi olmuştu. Takrîr-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin sürmekte olan çalışmaları, Şeyh Sait ayaklanmasının yarattığı ortam, inkılap hareketinin güçlenmesi, Terakkiperver Parti'nin kapatılışı, Şapka Kanunu ve ona karşı girişilen hareketler ve diğer olaylar ülkenin sosyal yapısını çok etkilemişti.⁹⁶

1926'da TBMM Birinci Dönem Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve arkadaşları tarafından Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya karşı suikast teşebbüsünde bulunuldu. Teşebbüste yer alanlardan Giritli Şevki'nin 17 Haziran 1926'da yaptığı ihbar üzerine, suikast girişimi ortaya çıkarıldı. Ziya Hurşit'in önderliğinde bu teşebbüse katılan Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, ihbardan sonra ele geçirildiler. Suikast girişiminin hedefi Mustafa Kemal Paşaydı. Ancak Cumhuriyete, anayasaya ve hükümete karşı bir hareket olarak değerlendirildi. Ziya Hurşit, amacının sadece suikast yapmak olduğunu belirterek, diğer suçlamaları reddetti. Mustafa Kemal de suikast girişimini cumhuriyet'e yönelik bir hareket olarak görüyordu.⁹⁷ Olay cumhuriyet karşıtı bir hareket olarak algılanınca soruşturmaların seyri de değişti. Duruşmalar başlamadan önce ilginç olan, İsyân mıntıkası İstiklal Mahkemesi üyelerinin "*22 Haziranda yolladıkları telgrafla, suçluların içinde mebusların da bulunduğuna değinerek, böyle alçaklar varsa, derhal dokunulmazlıklarının kaldırılması için Meclisin toplantıya çağrılmasını*" istemeleridir. Oysa olaya el koyan öteki İstiklal Mahkemesi, hiç böyle bir gereksinim duymaksızın, şüphe üzerine "*suçüstü*" bahanesiyle eski TCF milletvekillerini tutuklatmaya başlamıştır bile. Başvekil, tutuklanan Kazım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktıncaya, bu kere Ankara İstiklal Mahkemesi onu da tutuklatmaya kalkmış, ancak Reis-i Cumhur'un araya girmesiyle, başvekil mahkemece alınan önlemlere boyun eğerek

⁹⁵ Aybars, a. g. e, s. 307.

⁹⁶ Aybars, a. g. e, s. 357.

⁹⁷ Güz, a. g. e. , s. 202-203.

kendini kurtarabilmiştir.⁹⁸

Ankara İstiklal Mahkemesi 26 Haziranda İzmir'de çoğunluğu milletvekili olan 49 tutuklu sanığı yargılamaya başlamıştır. Bu sanıklardan sanıktan mahkemeye çıkarılanlar üç gruptu: (1) suikast düzenleyicileri, (2) onlarla ilişkili ve ilişkisiz eski TCF'liler ve (3) daha eski İttihatçılar. Bunlardan ilk iki grup, 13 Temmuz günü verilen kararda ayıklanmış, İttihatçıların davasıysa Ankara'ya ertelenmiştir. Suikast davasının son kararında, 13'ü vicahen(yüzüne karşı), 2'si gıyaben (Kara Kemal ile Abdülkadir) olmak üzere 15 kişi idama mahkum edilmiştir.⁹⁹ Yargılama süresince İttihatçılara 1908'den sonraki bütün eylemleri hakkında sorular yöneltilmiştir. Yargılamalar sonucunda verilen kararlarla İttihatçılar tamamen susturulmuş, eski TCF üyelerine de büyük bir gözdağı verilmiştir.

İstiklal Mahkemelerinin aldığı kararlar günümüzde dahi tartışılmaya devam etmektedir. Bu konuda Ergün Aybars'ın değerlendirmesi şu yöndedir:

*“İstiklal Mahkemelerini eleştirenlerin dayanak noktaları, olağan demokratik yargı organı ile kıyaslamak olmaktadır. İstiklal Mahkemelerinin olağanüstü şartlar içinde, olağanüstü yetkilerle çalışan inkılap mahkemeleri olduklarını göz önüne almadan duygusal bir yaklaşımla ele almak, bizi şüphesiz yanlış bir sonuca götürür. Delil ihtiyacı ve temyizi olmayan, vicdani kanaatine göre karar verme yetkisi bulunan ve kararları derhal uygulanan, tüm asker ve sivil görevlilere emir verme yetkisiyle çalışan İstiklal Mahkemelerinin verdiği kararlarda Türk İnkılâbının gerçekleştiği olağanüstü şartların etkisi bulunduğu şüphesizdir. Suikast olayında suçlu bulunan birçok kişinin, hukuk mahkemelerinde delil yetersizliğinden serbest kalabileceklerini bilmek, görüşümüzü açıklamakta yararlı olur”.*¹⁰⁰ Mete Tunçay ise İstiklal mahkemeleri için şu değerlendirmeyi yapıyor:

“İstiklal Mahkemelerinin adaletin gereklerine ve hukukun genel ilkelerine uygun olmasalar bile, hiç değilse bir yasaya dayanarak ve bir parlamento kararıyla kurulmuş olmaları bakımından, biçimce yasal oldukları savunulabilir. Ama, gerçekte olup bitenlere bakılınca, bu sınırlı anlamdaki yasallık bile kuşkulu bir duruma düşmektedir”. Şark İstiklal Mahkemesinde Savcı Süreyya Bey ile tartışırken, üyelerden Lütfi Müfit Bey'in *“Bizim belli, milli bir amacımız vardır. Ona varmak için arasına kanunun üstüne de çıkarız”* demesi egemen anlayışı yansıtmaktadır.¹⁰¹ Mete Tunçay, Ergün Aybars'ın yukarıdaki yorumuna da atıfta bulunarak eleştirmektedir.¹⁰² Mustafa Kemal Paşa, Tahrî-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri hak-

⁹⁸ Bu tutuklamalar İstiklal Mahkemelerinin ne kadar pervasızca hareket ettiklerinin bir göstergesidir.

⁹⁹ Mete Tunçay, a. g. e, s. 161-163. Ayrıca bkz. Aybars, a. g. e, s. 384-396.

¹⁰⁰ Aybars, a. g. e, s. 396.

¹⁰¹ Bu söylem yeni Türkiye devletinin çağdaş hukuk devleti olma yolunda ne kadar eksik kaldığının bir göstergesidir.

¹⁰² Tunçay, a. g. e, s. 169.

kında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Saygıdeğer efendiler, durumun ciddileşmesi üzerine, hükümetçe olağanüstü tedbirler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk defa ortaya koyduğumuz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı. Takrîr-i Sükûn Kanunu’nu ve İstiklal Mahkemeleri’ni bir baskı vasıtası olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi benimsetmeye çalışanlar oldu. Şüphe yok ki, zaman ve olaylar, bu nefret verici düşünceyi aşılamaaya çalışanları, elbette utanılacak bir duruma düşürmüştür. Biz alınan fakat kanuni olan bu olağanüstü tedbirleri, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanunun üstüne çıkmak için bir vasıta olarak kullanmadık. Aksin, memlekette huzur ve güvenliği sağlamak için uyguladık. Biz o tedbirleri, milletin medeni ve sosyal alandaki gelişmesinde yararlı kıldık.

Efendiler, aldığımız olağanüstü tedbirlerin uygulanmasına gerek kalmadığı görüldükçe, onların uygulamadan kaldırılmasında tereddüt edilmemiştir. Nitekim, İstiklal Mahkemeleri, zamanında kaldırıldığı gibi, Takrîr-i Sükûn Kanunu da yürürlük süresinin sonunda, yeniden Büyük Millet Meclisi’nin incelemesine sunuldu. Meclis, Kanunun bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli bulmuşsa, elbette, bu milletin ve Cumhuriyet’in yüksek yararları içindir. Yüce Meclis’in elimize istibdat vasıtası verme gayesi güderek böyle bir karar aldığı düşünülebilir mi?

Efendiler, Takrîr-i Sükûn Kanunu’nun yürürlükte ve İstiklal Mahkemeleri’nin faaliyette bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclisin ve milletin güven ve itimatının tamamen yerinde kullanılmış olduğu kendiliğinden anlaşılır. Memlekette çıkarılan büyük isyan ve hazırlanan suikast tertipleri bastırılarak sağlanan güvenlik ve huzur, elbette bütün milletçe memnurlukla karşılanmıştır. ”¹⁰³ Demek suretiyle, Takrîr-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri hakkındaki görüşlerini özetlemiştir.

İstiklal Mahkemelerinin görev süresi 7 Mart 1927’de sona ermiştir. Takrîr-i Sükûn Kanunu ise, İstiklal Mahkemelerinin sona ermelerinden sonra iki yıl daha yürürlükte kalmış, ama bu süre içinde hemen hemen hiç kullanılmamıştır.

İstiklal Mahkemelerinde görülen davaları, 1925 Takrîr-i Sükûn kanunuyla ortaya çıkan sürecin bir devamı olarak görmek mümkündür. Davalar ve verilen kararlar her türlü muhalefetinsusturulmasında son aşamadır. Bu süreçte, yalnızca Meclisteki muhalefet tecrit edilmekle kalmamış, solcu ve İslamcı basının da yer aldığı her türlü muhalif düşünce bertaraf edilmiştir.¹⁰⁴ Böylece Mustafa Kemal ve iktidar sahiplerinin önünde kendilerini engelleyici hiçbir unsur kalmamıştır.

¹⁰³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 605.

¹⁰⁴ Şeyh Sait İsyanıyla TCF, İzmir suikast teşebbüsüyle de eski İttihatçılar ilişkilendirilmiştir.

SONUÇ

Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulü ve İstiklal Mahkemelerinin kurulması Türk demokrasi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Aşırı sertlik dönemine geçişin temelleri Tahrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile atılmıştır.

Tahrir-i Sükûn Kanunu, meydana getirdiği sonuçlar bakımından alelade bir kanunu değil, bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemde siyasal muhalefetin tamamen susturulduğu, muhalif basın ve yayın organlarının kapatıldığı, Kürt Bağımsızlık hareketinin bastırıldığı görülmektedir. Ayrıca 1926'daki İzmir Suikastı gerekçe gösterilerek, gayri sönükleşmiş bulunan "artık muhalefet" unsurları da ortadan kaldırılmıştır. Bu dönem 1927' de sona ermiş görünse de etkileri 1946'lara kadar devam etmiştir.

Aslında, Tahrir-i Sükûn Kanunu Şeyh Sait Ayaklanmasını bastırmak amacıyla çıkarılmıştır. Ancak bütün muhalif unsurlarında yok edilmesiyle bir taşla birkaç kuş vurulmuştur. Tahrir-i Sükûn Kanunu yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumanın getirdiği bir tedirginliğin sonucudur. Bu tedirginlik aşırı bir hassasiyete yol açmış, Milli Mücadeleyi birlikte gerçekleştirmiş asker ve sivil devlet adamlarını birbirine küstürmekle kalmamış, zaman zaman bu kişilerin birbirlerine karşı düşmanca bir tutum takınmalarına da neden olmuştur.

Tahrir-i Sükûn dönemi demokratik bir anlayış yerine, şiddet politikasının ön planı çıktığı bir dönem olmuştur. Cumhuriyet'in kurucuları, devleti ve rejimi koruma konusunda samimi davranmışlar, ancak muhalif düşünceye, aşırı bir tepki göstermişlerdir. Bu durum, Türkiye'de çok partili demokrasiye geçişi geciktirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal ve kültürel alanda birçok inkılap bu dönemde yapılmıştır. Ancak, bu inkılaplar zaman zaman bazı tepkilere yol açmıştır. Tepkilerin önlenmesinde İstiklal Mahkemelerinin rolü çok önemlidir. İstiklal Mahkemelerin verdiği bazı kararlar, bugünden bakıldığında şüphesiz ki tartışılabilir kararlardır. Fakat zamanın şartları göz önünde bulundurulduğunda alınan kararların konjektüre uygun olduğu görülmektedir.

Tahrir-i Sükûn Kanunuyla Tek Partili Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. Tek Partili dönemde İnkılaplar, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Müsamaha ve sabır yerine katı ve aceleci bir tutum sergilenmiştir. Tahrir-i Sükûn dönemi, Cumhuriyeti kuran asker ve sivil siyasal elitin iktidar mücadelesine dönüştürdüğü bir dönem olarak ta nitelendirilebilir. Bu mücadeleden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları galip çıkmışlardır. Tahrir-i Sükûn dönemini, Kemalizm ideolojisine kaynaklık eden bir dönem olarak da görmek mümkündür.

Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması ve İstiklal Mahkemelerinin kurulması sonucunda gerçekleştirilen uygulamalar, Türkiye'de çok partili demokratik hayata

geçişini geciktirmiştir. Eğer muhalif unsurlara biraz daha sabır gösterilebilseydi, Türk demokrasisi daha da ileri gidebilirdi.

Kaynaklar:

1-RESMİ YAYINLAR

- » a. TBMM Zabıt Cerideleri
- » b. Resmi Ceride

2-GAZETELER

- » Cumhuriyet
- » İktidam
- » Tevhid-İ Efkâr
- » Vatan

3-ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- » Ahmad, Feroz, (2005), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alagon), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- » Akşin, Sina, (2001), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- » Akyol, Taha, (2012), *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap, İstanbul.
- » ATASE, (1972), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Ankara.
- » Atatürk, Kemal, (2006), *Nutuk* (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz) 1919-1927, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- » Aybars, Ergün, (1998), *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- » Aydemir, Şevket Süreyya, (2001), *Tek Adam*, III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- » Çavdar, Tevfik, (1999), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara.
- » Goloğlu, Mahmut, (2006), *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- » Göldaş, İsmail, (1997), *Takrîr-i Sükûn Görüşmeleri*, Belge Yayınları, İstanbul.
- » Güz, Nurettin, (1991), *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- » İnönü, İsmet, (2006), *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- » *İsmet İnönü'nün Tbmmdeki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992.
- » Kandemir, (1955), *Feridun, İzmir Suikastının İç Yüzü*, C. I, İstanbul.
- » Karal, Enver Ziya, (1945), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1919-1944*, İstanbul.
- » Kinross, Lord, (1994), *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- » Köker, Levent, (2000), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- » Kutlu, Hakan, (2007), "Şark İstiklal Mahkemesinde 1925-1927 Döneminde Takrîr-i Sükûn Kanununun Uygulanması", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dili, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- » Kürkçüoğlu, Ömer, (2006), *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- » Lewis, Bernard, (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- » Mumcu, Ahmet, (1996), *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- » Okyar, Fethi, (1980), *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- » Öke, Mim Kemal, (2005), *Hilafet Hareketleri*, 3. Baskı, İrfan Yayınları, İstanbul.
- » Örgüven, Ahmet Süreyya, (2002), *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul.
- » Öz, Esat, (1992), *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- » Özoğlu, Hakan, (2011), *Cumhuriyet'in Kuruluşunda İktidar Kavgası*, (Çev. Zuhal Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- » Soyak, Hasan Rıza, (2008), *Atatürk'ten Anılar*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- » Toker, Metin, (1968), *Şeyh Said ve İsyanı*, Akis Yayınları, Ankara.
- » Tunaya, (1952), *Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.

-
- » Tunçay, Mete, (1992), *Türkiye Cumhuriyet'inde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
  - » Yalçın, Durmuş ve Diğerleri (Komisyon), (2004), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
  - » Yalman, Ahmet Emin, (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. III. , Rey Yayınları, İstanbul.
  - » Yetkin, Çetin, (1983), *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar, İstanbul.
  - » Yök Komisyon, (1997), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi(Atatürkçülük)*, YÖK Yayınları, Ankara.
  - » Zürcher,Erik Jan, (2003), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul.